

ВЛИЯНИЕ НА ЛИЧНОСТНИ ПАРАМЕТРИ НА БЪЛГАРИ И ТУРЦИ ВЪРХУ ПРОЦЕСА НА СОЦИАЛНА ПЕРЦЕПЦИЯ (ЕТНИЧЕСКИ АСПЕКТ)

Иван П. Иванов

Българите и турците са двата основни етноса, живеещи в България. Многовековното им съжителство е довело до близост в някои от културните характеристики, но изначалните фундаментални различия именно на културна основа остават. Тези етнокултурни особености дават отпечатък на психиката на хората и особено влияят на равнище **социална перцепция** чрез етносъзнанието и етносамосъзнанието. Същевременно има и обратното влияние: някои особености на психиката на хората оказват влияние върху това формиране и проявление.

Етническото съзнание на личността се формира в хода на ежедневната дейност (морал, норми на обичайно право, естетическите представи), като постепенно се закрепва чрез традициите и обичаите в съответната етническа култура, която се предава от поколение на поколение, като се променя и обогатява. То е една съвкупност от представи, нагласи, оценки, свързани със своя и другите етноси, на базата на знанието, породено от интеракциите с тях. Един от елементите на етносъзнанието е **етническото самосъзнание** - резултата от самопознание. То включва: идентификация (самоопределение и самоназвание), система от етнодиференциращи символи и представи и етнически стереотипи и автостереотипи (етноцентризъм като явление); етнически чувства, непосредствено свързани с членството в дадената психологическа общност.

Водещо място в етносъзнанието и етносамосъзнанието на човека играят **етническите стереотипи и автостереотипи** - еталони, основани на общественото мнение на една етническа група за най-ярките характеристики на другите. Те обясняват и оправдават междуетническите интеракции, защитават ценностите на етноса и обобщават културно-историческия му опит, служат за основа за междуетническа диференциация. Към особеностите им се отнасят традиционността (често стигаща до абсурдна безсмисленост), устойчивостта (развитието и промяната) при интеракциите, предразсъдъчната основа, ирационалният механизъм на предаване и усвояване, глобалността на оценките и образите, изначалната полярност на "свои" и "чужди" (дори при възприемане на "братските" етноси) и пр.

В това изследване се провери хипотезата, че българите и турците се различават по начина на възприемане на своя собствен и на другите етноси, живеещи в България. Това стана чрез специално разработен въпросник "ОЕ" ("оценка на етноса") по принципа на семантичния диференциал, разкриващ отношението на изследваните към качествата на своя и другите етноси. Той включва 24 качества, групирани в 6 фактора: "Сила", "Морална оценка", "Активност", "Безопасност", "Родство", "Предсказуемост". Психическите особености на хората бяха диагностицирани чрез избрани скали от личностни въпросници - 16 PF на Кетъл (Сила на Свърхаза,

Рационализъм, Радикализъм, Самоконтрол) и на Т. Григер (Конформизъм и хипокризия, Консерватизъм, Поддаване на власт и ред, Неконвенционалност, Мнителност, Потребност от ред).

Изследвани са 137 студенти от различни курсове и специалности от ШУ "Еп. К. Преславски" през 1994 г. От тях 18.2% мъже и 71.8% жени; 67.37% българи, 32.63% турци.

I. ОБЩИ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Регистрирано бе високо ниво на етноцентризъм при всички изследвани. Той е по-силен при турците (0.74 при възможна максимална самооценка 1.00), отколкото при българите (0.63). В характеристиката на етноса, съставена като рангов ред на качествата му се посочват 19 (българите) до 23 (турците) положителни качества от 24.

Турците са по-толерантни и допускат българите по-близо до себе си, отколкото българите - турците. Удивително е, че най-висока средна оценка на българите дават не самите те, а турците - 0.71 (-0.03), а на българите за турците - 0.46 (-0.17). От възможни 24 положителни качества на българите се приписват от турците 22, а от самите българи - 19 качества. Турците са и най-толерантни към циганите (13 положителни качества) и "другите" (20 положителни качества) - оценките от тях са на нивото на коефициентите за етноцентризъм (0,60-0,64).

Резултати:

Българите са оценили:

Българите: СРЕДНА ОЦЕНКА (0,63); СИЛА (0,70); МОРАЛНА ОЦЕНКА (0,64); АКТИВНОСТ (0,63); БЕЗОПАСНОСТ (0,57); РОДСТВО (0,67); ПРЕДСКАЗУЕМОСТ (0,59); **Турците:** СО (0,46); С (0,59); МО (0,41); А (0,69); Б (0,37); Р (0,37); П (0,33). **Циганите:** СО (0,40); С (0,47); МО (0,27); А(0,69); Б(0,30); Р(0,32); П (0,36). **Другите етноси:** СО (0,56); С (0,57); МО (0,59); А (0,59); Б (0,59); Р (0,52); П (0,53).

Турците са оценили:

Българите: СО (0,71); С (0,67); МО (0,73); А (0,73); Б (0,69); Р (0,71); П (0,71). **Турците:** СО (0,74); С (0,63); МО (0,77); А (0,69); Б (0,79); Р (0,80); П (0,74). **Циганите:** СО (0,53); С (0,59); МО (0,43); А (0,77); Б(0,47); Р (0,43); П (0,47). **Другите етноси:** СО (0,60); С (0,59); МО (0,62); А (0,57); Б (0,62); Р (0,64); П (0,59).

Сходно е отношението на българите и на турците към "другите" (т. е. към представителите на други етноси извън българи, турци и роми). R варира от 0,57 до 0,95. Те нито се приемат безрезервно, нито се отхвърлят тотално (българите ги оценяват с 0.56, а турците с 0.60). За българите те са по-предпочитани от турците (0.56 - 0.40), а за турците обратно - българите са по-предпочитани от "другите" (0.71 - 0.60). R варира от -0,36 до -0,79

На практика съществува консенсус към ромите (R варира от 0,90 до 0,98), те са в много голяма степен неприемливи. Те получават най-ниските оценки по всички фактори и от всички етноси. Приписват им се само 7 до 13 от възможните положителни качества. Българите са по-крайни в негативната си оценка - 0.40 срещу 0.53 на турците.

II. ОСОБЕНОСТИ НА ПСИХИКАТА

1. КОНФОРМИЗЪМ И ХИПОКРИЗИЯ

Качества, свързани със: самодоволство от собствената моралност, ниска самооценка, проявление на конформистки насоки.

Ниските показания свидетелстват за желанието на човек да се справи със своите слаби страни и също за желанието му да бъдат отхвърлени някои всеобщи социални ценности.

В текста, който следва, в скобите са дадени данните последователно за ниска (0,00-0,33), средна (0,34-0,66) и висока (0,67-1,00) степен на проявление на съответната особеност на психиката.

Резултати:

Българите са оценили (степен):

Българите: СО (0,66-0,63-0,63); С (0,76-0,69-0,69); МО (0,70-0,63-0,60); А(0,69-0,62-0,62); Б (0,59-0,56-0,62); Р(0,67-0,69-0,64); П (0,55-0,60-0,61). **Турците:** СО (0,40-0,46-0,51); С (0,54-0,59-0,57); МО (0,33-0,41-0,48); А (0,66-0,70-0,63); Б (0,32-0,36-0,46); Р (0,32-0,36-0,46); П (0,24-0,34-0,43). **Циганите:** СО(0,29-0,39-0,45); С (0,49-0,47-0,42); МО (0,21-0,26-0,36); А(0,63-0,73-0,62); Б(0,26-0,28-0,45); Р(0,39-0,29-0,39); П (0,36-0,34-0,45). **Другите етноси:** СО (0,54-0,59-0,53); С (0,54-0,59-0,57); МО (0,53-0,61-0,59); А (0,59-0,59-0,59); Б (0,57-0,59-0,57); Р (0,50-0,55-0,44); П (0,49-0,56-0,46).

Турците са оценили:

Българите: СО (0,00-0,82-0,67); С (X-0,75-0,64); МО (X-0,90-0,69); А (X-0,88-0,69); Б (X-0,81-0,65); Р (X-0,75-0,69); П (X-0,85-0,67). **Турците:** СО (0,00-0,72-0,74); С (X-0,56-0,65); МО (X-0,75-0,77); А (X-0,48-0,75); Б (X-0,92-0,75); Р (X-0,75-0,81); П (X-0,89-0,69). **Циганите:** СО (0,00-0,50-0,54); С (X-0,52-0,61); МО (X-0,40-0,45); А (X-0,58-0,83); Б(X-0,60-0,43); Р (X-0,46-0,42); П (X-0,42-0,49). **Другите етноси:** СО (0,00-0,54-0,62); С (X-0,50-0,62); МО (X-0,56-0,64); А (X-0,50-0,59); Б (X-0,56-0,64); Р (X-0,60-0,65); П (X-0,50-0,60).

Няма значима разлика между българи и турци (0,54 срещу 0,53). Коефициентът на корелация между всички оценки на двата етноса е 0,03.

Различна е етноцентристката реакция - собственият етнос е получил най-висока оценка, но тенденциите, свързани с нея не са еднакви. С нарастването на конформизма при българите етноцентристката оценка намалява по факторите сила, морална оценка, активност и родство, и расте по факторите безопасност и предсказуемост. При турците е точно обратното - растат етноцентристките оценки по факторите сила, морална оценка, активност и родство и намаляват по факторите безопасност и предсказуемост. Това може да се види и от корелационната връзка между двете етноцентристки оценки: -0,30

С нарастването на конформизма на българите растат оценките на другите етноси по факторите морална оценка, родство (турците), безопасност (турци и роми) и предсказуемост (турци

и роми) и намалява по фактора активност (турци и роми). По фактора сила намалява оценката на ромите и расте на другите етноси.

С нарастването на конформизма на турците намаляват оценките на българите по всички фактори и растат оценките на другите етноси също по всички фактори. Растат оценките на ромите по повечето фактори, с изключение на безопасност и родство. Тенденциите са практически едни и същи с етноцентристките оценки - кор.кеф. 0,96, докато при българите той е 0,27.

2. КОНСЕРВАТИЗЪМ

Изразява склонност към рутинно поведение, недостиг на гъвкавост в постъпките, регулиран начин на живот, придържане към своя социален кръг и класа, избирателност към житейските цели, стремеж към спокойствие и уют в бита.

Ниските показания свидетелстват за отхвърляне на рутината в поведението и на общоприетите норми на моралност.

Резултати:

Българите са оценили (степен):

Българите: СО (0,63-0,61-0,65); С (0,72-0,69-0,71); МО (0,65-0,61-0,64); А(0,65-0,59-0,66); Б (0,55-0,53-0,62); Р(0,66-0,68-0,66); П (0,57-0,57-0,62). **Турците:** СО (0,45-0,43-0,48); С (0,53-0,56-0,62); МО (0,45-0,37-0,41); А (0,70-0,65-0,69); Б (0,36-0,35-0,39); Р (0,38-0,34-0,40); П (0,31-0,30-0,37). **Циганите:** СО (0,38-0,40-0,42); С (0,41-0,46-0,51); МО (0,29-0,27-0,27); А(0,69-0,70-0,69); Б(0,29-0,29-0,33); Р(0,29-0,32-0,34); П (0,33-0,37-0,38). **Другите етноси:** СО (0,55-0,55-0,58); С (0,53-0,57-0,59); МО (0,59-0,59-0,59); А (0,61-0,55-0,61); Б (0,55-0,59-0,60); Р (0,52-0,50-0,54); П (0,49-0,53-0,55).

Турците са оценили:

Българите: СО (0,00-0,77-0,65); С (X-0,67-0,67); МО (X-0,95-0,61); А (X-0,79-0,69); Б (X-0,74-0,65); Р (X-0,80-0,62); П (X-0,75-0,67). **Турците:** СО (0,00-0,73-0,74); С (X-0,56-0,69); МО (X-0,91-0,72); А (X-0,70-0,67); Б (X-0,79-0,80); Р (X-0,79-0,80); П (X-0,71-0,77). **Циганите:** СО (0,00-0,61-0,44); С (X-0,60-0,57); МО (X-0,59-0,27); А (X-0,91-0,72); Б(X-0,59-0,37); Р (X-0,55-0,30); П (X-0,52-0,42). **Другите етноси:** СО (0,00-0,59-0,61); С (X-0,60-0,57); МО (X-0,59-0,65); А (X-0,60-0,53); Б (X-0,56-0,69); Р (X-0,62-0,67); П (X-0,58-0,57).

Консерватизмът е по-силен при турците (0,61 срещу 0,53). Коефициентът на корелация е 0,05.

Реакцията е етноцентристка, като по-хомогенна е при българите, отколкото при турците. С нарастването на консерватизма на българите етноцентристката оценка намалява по факторите морална оценка, активност и безопасност и расте по фактора предсказуемост. Практически не се променя при факторите сила и родство. При турците растат етноцентристките оценки по факторите сила и предсказуемост и намаляват по факторите морална оценка и активност, като не се променят и намаляват по факторите безопасност и родство. Всичките тези разлики са в рамките на корелационна връзка между етноцентристките оценки от - 0,06.

С нарастването на конформизма на българите растат оценките на всички други етноси по факторите сила и предсказуемост. Останалите оценки на другите етноси или варират незначително, или са практически равни. Корелацията между структурите на оценките на българите и останалите етноси ("нас-другите") е 0,35, докато при турците е 0,99 - една значително по-диференцирана реакция на българите.

С нарастването на консерватизма на турците намаляват оценките на българите по факторите морална оценка, активност и предсказуемост и растат оценките по факторите безопасност и родство. По отношение на ромите намаляват оценките по повечето фактори, без родство и безопасност, по които растат. Оценките на другите етноси по факторите сила, активност и безопасност намаляват, по фактора морална оценка - растат, а по другите не се променят.

3. ПОДДАВАНЕ НА ВЛАСТ И РЕД

Изразява склонност към преклонение пред власт и властни хора, издигането им в абсолюти, ценене на подредеността, симетрията, морална ригидност.

Ниските показания свидетелстват за отхвърляне и бунт срещу авторитетите.

Резултати:

Българите са оценили (степен):

Българите: СО (0,63-0,63-0,64); С (0,71-0,63-0,72); МО (0,63-0,63-0,64); А(0,63-0,63-0,65); Б (0,56-0,61-0,59); Р(0,69-0,65-0,64); П (0,59-0,60-0,60). **Турците:** СО (0,40-0,50-0,44); С (0,57-0,63-0,55); МО (0,41-0,43-0,40); А (0,66-0,79-0,66); Б (0,35-0,41-0,39); Р (0,36-0,29-0,39); П (0,36-0,34-0,29). **Циганите:** СО (0,38-0,42-0,44); С (0,45-0,46-0,50); МО (0,23-0,29-0,26); А(0,69-0,69-0,72); Б(0,25-0,37-0,37); Р(0,30-0,32-0,37); П (0,36-0,29-0,34). **Другите етноси:** СО (0,55-0,56-0,59); С (0,57-0,52-0,61); МО (0,57-0,60-0,63); А (0,59-0,50-0,64); Б (0,59-0,60-0,59); Р (0,50-0,55-0,55); П (0,50-0,57-0,55).

Турците са оценили:

Българите: СО (0,74-0,64-0,72); С (0,69-0,64-0,74); МО (0,77-0,62-0,75); А (0,73-0,59-0,92); Б (0,75-0,69-0,64); Р (0,71-0,65-0,73); П (0,77-0,65-0,62). **Турците:** СО (0,77-0,67-0,64); С (0,60-0,59-0,64); МО (0,75-0,67-0,67); А (0,67-0,65-0,79); Б (0,90-0,72-0,60); Р (0,99-0,66-0,59); П (0,79-0,70-0,53). **Циганите:** СО (0,59-0,45-0,50); С (0,60-0,62-0,59); МО (0,42-0,31-0,39); А (0,98-0,73-0,75); Б(0,54-0,31-0,52); Р (0,50-0,31-0,42); П (0,60-0,40-0,33). **Другите етноси:** СО (0,54-0,58-0,67); С (0,50-0,50-0,70); МО (0,54-0,59-0,74); А (0,50-0,52-0,66); Б (0,63-0,62-0,70); Р (0,54-0,70-0,63); П (0,50-0,52-0,63).

Турците са малко по-поддаващи се на власт и ред от българите (0,48 срещу 0,44). Тази разлика, обаче е незначителна, като се има предвид, че коефициентът на корелация между динамичните структури на оценките е един от най-високите: 0,32.

Реакцията е етноцентристка. С нарастването на тенденцията за поддаване на власт и ред у българите етноцентристката оценка намалява по фактора родство, расте по фактора безопасност и практически не се променя при останалите фактори. При турците растат етноцентристките оценки по факторите сила, предсказуемост и активност и намаляват по останалите

фактори. Подобие то на етноцентристките тенденции, обаче е слабо: коефициентът на корелация е 0,13.

С нарастването на тенденцията за поддаване на власт и ред на българите много малко варират оценките на турците (с изключение на фактора безопасност, по който растат и предсказуемост, по който намаляват). За разлика от тях, оценките на другите етноси растат, като това е особено по отношение на ромите. Корелацията между оценките "нас-другите" е 0,33.

С нарастването на тенденцията за поддаване на власт и ред на турците се регистрират много интересни тенденции: намаляват оценките на ромите и нарастват на другите етноси по всички фактори. Оценките на българите по факторите сила и активност растат, по безопасност и предсказуемост - намаляват, а по факторите морална оценка и родство не се променят. Корелацията между оценките "нас-другите" е 0,59.

4. РАЦИОНАЛИЗЪМ

Характеризира степента на целесъобразност, обосновааност, смисленост на мисленето и поведението на хората, подчинеността на разума, на логиката.

Резултати:

Българите са оценили (степен):

Българите: СО (0,71-0,69-0,60); С (0,90-0,74-0,67); МО (0,74-0,69-0,63); А(0,67-0,65-0,62); Б (0,64-0,62-0,55); Р(0,72-0,72-0,63); П (0,66-0,66-0,55). **Турците:** СО (0,42-0,45-0,49); С (0,47-0,61-0,64); МО (0,31-0,40-0,69); А (0,72-0,72-0,67); Б (0,30-0,33-0,39); Р (0,39-0,34-0,40); П (0,32-0,30-0,25). **Циганите:** СО (0,33-0,39-0,44); С (0,46-0,48-0,54); МО (0,16-0,21-0,69); А(0,66-0,74-0,67); Б(0,22-0,22-0,36); Р(0,22-0,29-0,36); П (0,24-0,34-0,28). **Другите етноси:** СО (0,54-0,59-0,54); С (0,60-0,60-0,56); МО (0,59-0,59-0,59); А (0,61-0,64-0,52); Б(0,54-0,60-0,59); Р (0,41-0,54-0,49); П (0,52-0,54-0,50).

Турците са оценили:

Българите: СО (0,00-0,69-0,72); С (X-0,60-0,71); МО (X-0,69-0,73); А (X-0,64-0,79); Б (X-0,71-0,69); Р (X-0,76-0,69); П (X-0,76-0,69). **Турците:** СО (0,00-0,72-0,76); С (X-0,56-0,67); МО (X-0,69-0,69); А (X-0,65-0,70); Б (X-0,75-0,92); Р (X-0,99-0,75); П (X-0,76-0,77). **Циганите:** СО (0,00-0,52-0,54); С (X-0,54-0,62); МО (X-0,42-0,77); А (X-0,69-0,92); Б(X-0,46-0,49); Р (X-0,39-0,45); П (X-0,60-0,39). **Другите етноси:** СО (0,00-0,59-0,62); С (X-0,53-0,63); МО (X-0,60-0,57); А (X-0,53-0,59); Б (X-0,64-0,61); Р (X-0,69-0,62); П (X-0,53-0,61).

Турците значително превъзхождат българите по рационализма си (0.63 срещу 0.55). Корелацията е - 0,06.

Реакцията е етноцентристка. С нарастването на рационализма у българите етноцентристката оценка намалява по всички фактори. При турците растат етноцентристките оценки по всички фактори без родство и предсказуемост, по които намаляват. Коефициентът на корелация между оценките на собствения етнос е - 0,48.

С нарастването на рационализма на българите нарастват оценките на турците по факторите сила, морална оценка, безопасност и предсказуемост и намаляват за активност. Оценките

на ромите растат по всички фактори, а на другите етноси варират: растат по факторите безопасност и родство, намаляват по сила и активност и остават практически непроменени по предсказуемост и морална оценка. Корелацията между оценките "нас-другите" е 0,01.

С нарастването на рационализма на турците нарастват оценките на ромите по всички фактори без предсказуемост (по който намаляват). Оценките на българите по факторите сила, морална оценка и активност растат, по безопасност, родство и предсказуемост - намаляват. Оценките на другите етноси по повечето фактори растат (изключение - безопасност и родство, по които намаляват). Корелацията между оценките "нас-другите" е 1,00.

5. САМОКОНТРОЛ

Самоконтролът и силата на волята са феномени, свързани с поведението на личността, когато тя проявява постоянни интереси, преодолява големи препятствия, без да се интересува какво мислят за нея другите хора. Когато има работа, умее да се концентрира и си я върши без оглед на пречещите условия. Контролира емоциите си, няма навици, свързани с нервни изблици.

Резултати:

Българите са оценили (степен):

Българите: СО (0,61-0,65-0,63); С (0,73-0,73-0,69); МО (0,63-0,65-0,62); А (0,61-0,64-0,63); Б (0,54-0,57-0,59); Р (0,63-0,71-0,64); П (0,51-0,58-0,62). **Турците:** СО (0,41-0,43-0,49); С (0,55-0,53-0,62); МО (0,37-0,39-0,44); А (0,72-0,66-0,69); Б (0,28-0,34-0,42); Р (0,26-0,36-0,41); П (0,29-0,30-0,38). **Циганите:** СО (0,31-0,53-0,59); С (0,49-0,59-0,57); МО (0,55-0,56-0,62); А (0,56-0,62-0,56); Б (0,23-0,28-0,34); Р (0,19-0,32-0,35); П (0,28-0,35-0,39). **Другите етноси:** СО (0,53-0,55-0,58); С (0,48-0,59-0,57); МО (0,55-0,56-0,62); А (0,56-0,62-0,56); Б (0,59-0,54-0,62); Р (0,51-0,47-0,57); П (0,51-0,49-0,56).

Турците са оценили:

Българите: СО (0,00-0,64-0,75); С (X-0,63-0,69); МО (X-0,61-0,81); А (X-0,64-0,79); Б (X-0,67-0,71); Р (X-0,57-0,79); П (X-0,70-0,73). **Турците:** СО (0,00-0,75-0,73); С (X-0,65-0,61); МО (X-0,71-0,81); А (X-0,74-0,81); Б (X-0,86-0,75); Р (X-0,83-0,78); П (X-0,79-0,71). **Циганите:** СО (0,00-0,47-0,56); С (X-0,58-0,59); МО (X-0,31-0,51); А (X-0,70-0,81); Б (X-0,39-0,53); Р (X-0,53-0,43). **Другите етноси:** СО (0,00-0,56-0,63); С (X-0,50-0,64); МО (X-0,57-0,65); А (X-0,50-0,61); Б (X-0,63-0,62); Р (X-0,64-0,64); П (X-0,50-0,63).

Самоконтролът на турците е значително по-силен (0,67 срещу 0,58). Коефициентът на корелация е най-висок: 0,33.

С нарастването на самоконтрола у българите оценката на собствения етнос нараства по повечето фактори, с изключение на сила (намалява) и морална оценка (варира). При турците намаляват етноцентристките оценки по повечето фактори без морална оценка и активност, по които растат. Коефициентът на корелация на оценките на собствения етнос е - 0,46.

С нарастването на самоконтрола на българите нарастват оценките на турците по всички фактори, без активност. Оценките на ромите и на другите етноси растат по всички фактори. Корелацията между оценките "нас-другите" е 0,27.

С нарастването на самоконтрола на турците нарастват оценките на българите по всички фактори. Оценките на ромите по повечето фактори също растат (без предсказуемост, по който намаляват и сила). Оценките на другите етноси по някои фактори растат (морална оценка, предсказуемост и активност), по фактора сила намаляват, а по факторите безопасност и родство остават непроменени. Корелацията между оценките "нас-другите" е 0,73.

6. МНИТЕЛНОСТ

Изразява се в изпитване на резерви към хората, недоверие и социални предразсъдъци. Проявява се също в подозрителност към непознати, чужденци, различни от общоприетото хора и вещи, интимност само с един партньор.

Ниските резултати говорят за отказ от социална или расова дискриминация.

Резултати:

Българите са оценили (степен):

Българите: СО (0,65-0,63-0,62); С (0,70-0,70-0,73); МО (0,64-0,63-0,64); А (0,70-0,61-0,62); Б (0,60-0,58-0,53); Р(0,68-0,68-0,65); П (0,58-0,60-0,55). **Турците:** СО (0,50-0,46-0,39); С (0,62-0,57-0,52); МО (0,51-0,40-0,27); А (0,72-0,65-0,70); Б (0,41-0,59-0,25); Р (0,41-0,38-0,29); П (0,30-0,38-0,27). **Циганите:** СО (0,42-0,41-0,37); С (0,54-0,44-0,43); МО (0,31-0,27-0,22); А (0,72-0,67-0,73); Б (0,32-0,33-0,20); Р (0,31-0,34-0,27); П (0,33-0,38-0,34). **Другите етноси:** СО (0,56-0,57-0,55); С (0,57-0,58-0,54); МО (0,60-0,58-0,61); А (0,58-0,61-0,51); Б (0,57-0,59-0,60); Р (0,52-0,53-0,49); П (0,53-0,52-0,54).

Турците са оценили:

Българите: СО (0,72-0,00-0,00); С (0,65-Х-Х); МО (0,75-Х-Х); А (0,76-Х-Х); Б (Х-0,67-0,71); Р (0,72-Х-Х); П (0,73-Х-Х). **Турците:** СО (0,73-0,00-0,00); С (0,58-Х-Х); МО (0,78-Х-Х); А (0,66-Х-Х); Б (Х-0,86-0,75); Р (0,80-Х-Х); П (0,73-Х-Х). **Циганите:** СО (0,55-0,00-0,00); С (0,60-Х-Х); МО (0,47-Х-Х); А (0,81-Х-Х); Б(0,50-Х-Х); Р (0,47-Х-Х); П (0,45-Х-Х). **Другите етноси:** СО (0,59-0,00-0,00); С (0,58-Х-Х); МО (0,59-Х-Х); А (0,55-Х-Х); Б (0,59-Х-Х); Р (0,63-Х-Х); П (0,57-Х-Х).

Турците като цяло са по-мнителни от българите, въпреки, че не бяха отчетени високи стойности за тях по скалата "Мнителност". Разликата е на ниво 0.46-0.51 (коефициент на корелация 0,22).

С нарастването на мнителността у българите оценката на собствения етнос намалява по повечето фактори, с изключение на сила (нараства) и морална оценка (не се променя). При турците тенденцията също е етноцентристка, но не така тотално, както при българите. Коефициентът на корелация между оценките на собствените етноси е 0,19.

С нарастването на мнителността на българите намаляват оценките на турците по всички фактори. Оценките на ромите и на другите етноси също намаляват по повечето фактори, с малко изключения. Корелацията между оценките "нас-другите" е 0,42.

Данните от изследването не дават възможност да се направи връзка между динамиката на мнителността на турците и оценките на другите етноси, тъй като са в много тесни граници. Корелацията между оценките "нас-другите" е 1,00.

7. СИЛА НА СВРЪХАЗА

Отразява мотивационната насоченост на личността към съответствие на нормативните критерии в социалното обкръжение и физиологичните функции на организма. Свързва се с потискане на спонтанността, съдържане на самореализацията, контрол над агресивността, хиперсоциална насоченост на интересите. Стилът на мислене е инертен, донякъде догматичен, с опора на съществуващите гледни точки, лишен от свобода и независимост. В междуличностните отношения се изразява във висока нравствена възискателност както към себе си, така и към другите.

Резултати:

Българите са оценили (степен):

Българите: СО (0,64-0,64-0,60); С (0,74-0,71-0,70); МО (0,65-0,62-0,62); А (0,55-0,68-0,63); Б (0,61-0,56-0,56); Р(0,67-0,67-0,56); П (0,59-0,57-0,53). **Турците:** СО (0,46-0,45-0,45); С (0,52-0,61-0,52); МО (0,47-0,38-0,41); А (0,65-0,70-0,58); Б (0,34-0,37-0,40); Р (0,40-0,33-0,40); П (0,38-0,32-0,39). **Циганите:** СО (0,35-0,40-0,44); С (0,41-0,44-0,50); МО (0,21-0,25-0,38); А (0,67-0,71-0,61); Б (0,22-0,35-0,39); Р (0,26-0,32-0,40); П (0,34-0,35-0,38). **Другите етноси:** СО (0,54-0,54-0,56); С (0,50-0,53-0,60); МО (0,56-0,58-0,56); А (0,54-0,54-0,67); Б (0,59-0,58-0,56); Р (0,52-0,50-0,47); П (0,54-0,50-0,47).

Турците са оценили:

Българите: СО (0,00-0,00-0,71); С (X-X-0,67); МО (X-X-0,73); А (X-X-0,73); Б (X-X-0,69); Р (X-X-0,71); П (X-X-0,71). **Турците:** СО (0,00-0,00-0,74); С (X-X-0,63); МО (X-X-0,77); А (X-X-0,68); Б (X-X-0,79); Р (X-X-0,80); П (X-X-0,74). **Циганите:** СО (0,00-0,00-0,52); С (X-X-0,59); МО (X-X-0,43); А (X-X-0,77); Б(X-X-0,47); Р (X-X-0,43); П (X-X-0,45). **Другите етноси:** СО (0,00-0,00-0,60); С (X-X-0,59); МО (X-X-0,62); А (X-X-0,57); Б (X-X-0,62); Р (X-X-0,64); П (X-X-0,58).

Силата на Свръхаза е значително по-голяма при турците (0.77 срещу 0.57). Особената структура на данните от изследването за турците не позволява да се разкрият тенденции в детайли. Индивидуалните вариации са минимални - $M=0.048$ при $SD=0.77$ или $V=6.23\%$. Коефициентът на корелация е - 0,03.

С нарастването на силата на Свръхаза у българите оценката на собствения етнос намалява по повечето фактори, с изключение на активност (нараства). При турците тенденцията е умерено (но не тотално) етноцентристка. Коефициентът на корелация между етноцентристките оценки е - 0,28.

С нарастването на силата на Свръхаза на българите оценките на турците значително варират: намаляват по факторите морална оценка и активност, растат по фактора безопасност и не се променят по останалите фактори. Оценките на ромите по повечето фактори растат, с

изключение на фактора активност. Оценка на другите етноси варират силно: намаляват по факторите безопасност и родство, не се променят по фактора морална оценка и растат по останалите фактори. Корелацията между оценките "нас-другите" е 0,23.

Данните от изследването не дават възможност да се направи връзка между динамиката на силата на Свръхаза на турците и оценките на другите етноси, тъй като са в много тесни граници. Корелацията на оценките "нас-другите" е 1,00.

8. ПОТРЕБНОСТ ОТ РЕД

Потребността от ред (още перфекционизъм) се изразява в тенденция за установяване на порядък на нещата, чистота в бита, "всичко да е като по конец", спазване на дневния режим, стремеж за точно и прецизно изразяване, красиво и подредено писане, чистота на езика (пуризм) и т. н.

Ниските показания говорят за повърхностно отношение към това, което се прави (работи).

Резултати:

Българите са оценили (степен):

Българите: СО (0,61-0,65-0,63); С (0,71-0,72-0,73); МО (0,63-0,66-0,62); А(0,62-0,66-0,61); Б (0,53-0,59-0,60); Р(0,67-0,65-0,67); П (0,52-0,60-0,56). **Турците:** СО (0,40-0,49-0,46); С (0,54-0,61-0,52); МО (0,38-0,43-0,43); А (0,61-0,72-0,65); Б (0,31-0,39-0,39); Р (0,29-0,41-0,39); П (0,29-0,35-0,38). **Циганите:** СО (0,32-0,44-0,41); С (0,35-0,50-0,49); МО (0,20-0,29-0,29); А(0,56-0,74-0,69); Б(0,27-0,32-0,30); Р(0,27-0,35-0,32); П (0,28-0,41-0,35). **Другите етноси:** СО (0,57-0,59-0,54); С (0,53-0,58-0,57); МО (0,51-0,62-0,56); А (0,54-0,60-0,58); Б (0,53-0,61-0,58); Р (0,50-0,56-0,43); П (0,49-0,55-0,50).

Турците са оценили:

Българите: СО (0,79-0,70-0,61); С (0,73-0,66-0,58); МО (0,94-0,68-0,58); А (0,79-0,76-0,50); Б (0,77-0,68-0,63); Р (0,75-0,70-0,67); П (0,75-0,70-0,71). **Турците:** СО (0,69-0,75-0,79); С (0,54-0,65-0,67); МО (0,81-0,77-0,67); А (0,54-0,72-0,79); Б (0,83-0,78-0,79); Р (0,67-0,81-1,00); П (0,71-0,75-0,75). **Циганите:** СО (0,57-0,50-0,49); С (0,56-0,60-0,58); МО (0,52-0,42-0,33); А (0,69-0,78-0,42); Б(0,63-0,43-0,42); Р (0,56-0,38-0,38); П (0,43-0,41-0,83). **Другите етноси:** СО (0,50-0,65-0,61); С (0,50-0,64-0,50); МО (0,50-0,68-0,58); А (0,50-0,61-0,75); Б (0,50-0,64-0,75); Р (0,50-0,71-0,58); П (0,50-0,63-0,50).

Практически между българи и турци няма разлика (бълг. - 0,47; тур. - 0,49). Малко по-високите средни стойности за турците не са значими. Коефициентът на корелация е - 0,23.

При оценката на собствения етнос реакцията на турците е значително по-определена и еднообразна: с нарастването на потребността от ред растат и оценките по почти всички фактори (изключение - морална оценка, по която намаляват). Оценка на българите по повечето фактори също растат и също намаляват по фактора морална оценка, но остават непроменени по факторите активност и родство. Корелацията между оценките на собствения етнос е - 0,18.

С нарастването на потребността от ред на българите оценките на останалите етноси растат: тотално но ромите и турците и по повечето фактори за другите етноси (без родство и предсказуемост). Корелацията между оценките "нас-другите" е 0,38.

С нарастването на потребността от ред на турците намаляват оценките на българите (по всички фактори) и на ромите (без предсказуемост, по който растат) и нарастват на другите етноси (без сила и предсказуемост, по които не се променят). Корелацията между оценките "нас-другите" е - 0,02.

9. РАДИКАЛИЗЪМ

Склонност на личността към коренни промени в съществуващата обстановка, към крайности в мисленето и действията, към риск.

Резултати:

Българите са оценили (степен):

Българите: СО (0,65-0,64-0,64); С (0,73-0,72-0,66); МО (0,66-0,64-0,63); А(0,64-0,63-0,64); Б (0,58-0,57-0,62); Р(0,67-0,66-0,70); П (0,60-0,61-0,59). **Турците:** СО (0,46-0,46-0,47); С (0,62-0,58-0,58); МО (0,40-0,41-0,45); А (0,70-0,69-0,70); Б (0,32-0,38-0,37); Р (0,36-0,37-0,40); П (0,35-0,35-0,32). **Циганите:** СО (0,40-0,42-0,39); С (0,47-0,48-0,45); МО (0,23-0,30-0,35); А(0,71-0,67-0,79); Б(0,29-0,33-0,24); Р(0,35-0,34-0,25); П (0,34-0,41-0,28). **Другите етноси:** СО (0,60-0,55-0,60); С (0,63-0,55-0,55); МО (0,62-0,58-0,58); А (0,65-0,56-0,72); Б (0,59-0,60-0,60); Р (0,55-0,51-0,59); П (0,53-0,52-0,55).

Турците са оценили:

Българите: СО (0,64-0,74-0,76); С (0,68-0,60-0,69); МО (0,65-0,75-0,81); А (0,69-0,71-0,79); Б (0,63-0,75-0,72); Р (0,60-0,81-0,75); П (0,60-0,79-0,78). **Турците:** СО (0,71-0,69-0,70); С (0,68-0,50-0,60); МО (0,78-0,71-0,79); А (0,67-0,58-0,76); Б (0,75-0,73-0,88); Р (0,68-0,81-0,90); П (0,67-0,77-0,79). **Циганите:** СО (0,45-0,49-0,64); С (0,60-0,52-0,63); МО (0,33-0,46-0,51); А (0,74-0,58-0,92); Б(0,36-0,48-0,58); Р (0,35-0,40-0,53); П (0,29-0,48-0,64). **Другите етноси:** СО (0,60-0,59-0,61); С (0,60-0,54-0,61); МО (0,61-0,60-0,63); А (0,54-0,54-0,61); Б (0,61-0,58-0,65); Р (0,63-0,73-0,60); П (0,60-0,54-0,58).

Радикализмът е по-силен при българите (0.54 срещу 0.44). Коефициентът на корелация е 0,04.

При оценката на собствения етнос реакцията на турците е по-определена: с нарастването на радикализма растат и оценките по почти всички фактори (изключение - силата, по която намаляват и моралната оценка, по която не се променят). Оценките на българите са по-вариативни: по факторите безопасност и родство растат, намаляват по факторите сила и морална оценка и остават непроменени по факторите активност и предсказуемост. Коефициентът на корелация на етноцентристките оценки е - 0,23.

С нарастването на радикализма на българите оценките на останалите етноси значително варират. На турците растат по най-много фактори (морална оценка, безопасност и родство), но също така намаляват по факторите сила и предсказуемост и не се променят по фактора актив-

ност. Растат по два фактора на ромите (активност и морална оценка) и другите етноси (активност и родство), намаляват или не се променят по останалите. Корелацията между оценките "нас-другите" е 0,27.

С нарастването на радикализма на турците нарастват оценките на ромите по всички фактори и на българите без фактора сила, по който не се променят. Нарастват оценките и на другите етноси по повечето фактори (без сила и предсказуемост, по които не се променят и родство, по който намаляват). Корелацията между оценките "нас-другите" е 0,61.

10. НЕКОНВЕНЦИОНАЛНОСТ

Неконвенционалността се изразява в наличие на различни от общоприетите възгледи; ценене на хора, които не се съобразяват с приетите обичаи; антипатия към послушанието и уважението към властта, отхвърляне на конвенционалните хора; цененето на живот, пълен със страсти.

Ниските показания говорят за конвенционална нагласа, за недостиг на оригиналност и индивидуализъм.

Резултати:

Българите са оценили (степен):

Българите: СО (0,65-0,63-0,64); С (0,70-0,72-0,68); МО (0,68-0,64-0,65); А(0,65-0,63-0,62); Б (0,55-0,56-0,61); Р(0,69-0,68-0,66); П (0,64-0,57-0,60). **Турците:** СО (0,49-0,44-0,47); С (0,58-0,58-0,56); МО (0,40-0,68-0,43); А (0,69-0,69-0,68); Б (0,39-0,34-0,40); Р (0,46-0,34-0,38); П (0,35-0,32-0,35). **Циганите:** СО (0,44-0,41-0,39); С (0,57-0,48-0,42); МО (0,29-0,67-0,25); А(0,74-0,67-0,72); Б(0,32-0,31-0,29); Р(0,33-0,34-0,28); П (0,39-0,36-0,36). **Другите етноси:** СО (0,62-0,55-0,57); С (0,62-0,58-0,55); МО (0,62-0,60-0,60); А (0,62-0,56-0,56); Б (0,64-0,55-0,62); Р (0,62-0,48-0,54); П (0,63-0,50-0,53).

Турците са оценили:

Българите: СО (0,00-0,72-0,70); С (X-0,71-0,60); МО (X-0,77-0,71); А (X-0,71-0,68); Б (X-0,70-0,68); Р (X-0,66-0,79); П (X-0,70-0,74). **Турците:** СО (0,00-0,71-0,77); С (X-0,63-0,64); МО (X-0,59-0,76); А (X-0,58-0,83); Б (X-0,82-0,75); Р (X-0,71-0,94); П (X-0,75-0,72). **Циганите:** СО (0,00-0,47-0,63); С (X-0,57-0,63); МО (X-0,68-0,56); А (X-0,58-0,92); Б(X-0,46-0,50); Р (X-0,39-0,49); П (X-0,34-0,68). **Другите етноси:** СО (0,00-0,59-0,65); С (X-0,56-0,64); МО (X-0,53-0,65); А (X-0,54-0,64); Б (X-0,59-0,67); Р (X-0,62-0,68); П (X-0,56-0,61).

Българите са значително по-неконвенционални от турците (0.61 срещу 0.48). Коефициентът на корелация е - 0,23.

При оценката на собствения етнос реакцията на българите е по-определена: с нарастването на неконвенционализма намаляват оценките по почти всички фактори (изключение - безопасност, по който нарастват). Оценките на турците са по-вариативни: по факторите активност, безопасност и предсказуемост намаляват; растат по фактора родство и остават непроменени по факторите сила и морална оценка. Коефициентът на корелация е - 0,19.

С нарастването на неконвенционализма на българите оценките на останалите етноси значително варират. На ромите и другите етноси намаляват по всички фактори без изключение. На турците растат по фактора морална оценка, но също така намаляват по факторите сила и родство и не се променят по останалите фактори. Корелацията между оценките "нас-другите" е 0,30.

С нарастването на неконвенционализма на турците нарастват оценките на ромите по всички фактори и на другите етноси без факторите сила и предсказуемост, по които намаляват. Намаляват оценките на българите по повечето фактори без родство и предсказуемост, по които нарастват). Корелацията между оценките "нас-другите" е 0,98.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В друга наша публикация (Ив. Иванов. Влияние на някои особености на психиката на българи и турци при възприемане на собствения и другите етноси. В: Интеркултурно образование. Сборник. Варна, 1996, 59-70) бяха поместени резултатите от изследване на същата извадка по същите параметри, но по отношение на социалните дистанции спрямо визираните етноси. Глобалният извод беше, че две особености на психиката влияят по еднакъв начин на етноцентризма на българите и турците - неконвенционалност и конформизъм. Други три характеристики - неконвенционалност, консерватизъм и сила на свръхаза влияят по еднакъв начин на отношението към другите етноси. При останалите случаи етническата принадлежност на българи и турци е фактор, който значимо определя някои особености на психиката, оттам и различно отношение към собствения и другите етноси.

Значително по-диференцираната оценка, която се дава на собствения и другите етноси по методиката ОЕ, сравнено със социалната дистанция дава възможност за прецизиране на резултатите. Използваните скали (всъщност категории, означаващи особености на психиката) в много отношения съдържателно се покриват (или поне някои от тях).

Може да прибавим следното: еднакво влияят на етноцентризма на българите и турците още самоконтрола, потребността от ред и радикализма, а на отношенията на българите и турците към другите етноси още конформизма, рационализма и самоконтрола. В повечето случаи, обаче, етническата принадлежност на човека (респективно етносамосъзнанието) се е превърнала във фактор от първостепенно значение, който детерминира психиката.